

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1.

НАУКОЗНАВЧІ ЗАСАДИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

1.1. Матеріальна відповідальність військовослужбовців як об'єкт гносеології правознавства	8
1.2. Методологія матеріальної відповідальності військовослужбовців	27
Висновки до розділу 1	45
Список використаних джерел	48

РОЗДІЛ 2.

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

2.1. Поняття матеріальної відповідальності військовослужбовців	52
2.2. Класифікація матеріальної відповідальності військовослужбовців	80
Висновки до розділу 2	118
Список використаних джерел	121

РОЗДІЛ 3.

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ІНСТИТУТУ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

3.1. Нормативно-правове забезпечення матеріальної відповідальності військовослужбовців	130
3.2. Склад матеріального правопорушення	155
3.3. Інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців: напрями удосконалення	173
Висновки до розділу 3	186
Список використаних джерел	189
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТОК А	220

ВСТУП

Важливим завданням будь-якої держави (починаючи з моменту виникнення цієї форми організації суспільства) є забезпечення оборони власної території, ефективне виконання якого є основою для належного функціонування соціуму, реалізації суверенітету та прав людини. На сьогодні лише невелика кількість держав не створила власну армію на постійній основі. У таких державах реалізація функції оборони покладається переважно на інші держави, з якими укладено відповідні угоди.

Однак, для належного виконання свого призначення, підтримання обороноздатності та бойової готовності військові формування відповідної держави повинні мати належне матеріально-технічне, фінансове та продовольче забезпечення, що вимагає, у свою чергу, значних видатків з державного бюджету. При цьому цілком очевидним є той факт, що військове майно значною мірою належить до такого, що обмежене в цивільному обороті або вилучене з обороту, що вимагає бережного ставлення військовослужбовців до нього, оскільки від збереженості цього майна залежить спроможність збройних сил виконувати покладені на них функції з охорони суспільства.

Одним з інститутів забезпечення дисципліни у військових підрозділах (спрямованих саме на збереження та відновлення військового майна) є майнова відповідальність військовослужбовців. Водночас загальне індиферентне ставлення органів публічної влади і частини суспільства у 1990-х роках до необхідності забезпечення належного функціонування Збройних Сил України призвело до втрати ефективності їх діяльності, значного зменшення військовослужбовців та військового майна. Так, за даними звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах

України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки за цей період зі сфери управління «вибуло 1 591 військово містечко із розташованими на них об'єктами нерухомості у кількості понад 21 тис. будівель та споруд, а також вибуло понад 172 тис. гектар земель оборони»¹, станом на 2014 рік «переважна більшість військової техніки, ракет, боєприпасів вичерпали технічний ресурс та потребувала модернізації, капітального ремонту й регламентного технічного обслуговування; забезпеченість ЗСУ справними зразками озброєння й військової техніки (бойові літаки, вертольоти, ЗРК ППО) на рівні 20%; критично низький рівень забезпечення військ (сил) матеріальними засобами тилу»².

Зазначене стало чинником втрати актуальності гносеології цього інституту в означений період. Фактором змін у контексті необхідності гносеології досліджуваного інституту стала збройна агресія Росії щодо України у 2014 році. Саме у цей час з'являються наукові публікації щодо окремих аспектів матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Серед вітчизняних науковців, у чиїх роботах висвітлюється проблематика особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців, у тому числі й матеріальної, слід згадати таких, як В. Александров, А. Бабенко, О. Бандурка, М. Белоконов, О. Болсунова, К. Волинка, Ю. Дзюба, Є. Додін, Н. Іванчук, Р. Калюжний, Д. Кандуев, М. Карпенко, В. Конопельський, М. Корнієнко, Ю. Кричун, С. Кудінов, С. Кузніченко, О. Кучинська, О. Мердова, О. Мисак, Н. Нижник, І. Остапенко, А. Осауленко, І. Остапенко, М. Панов, С. Попова, І. Сердюк, М. Терещук, Ю. Феленко, Н. Чудик-Білоусова, Х. Ярмакі, О. Ярмиш та ін.

¹ Розкрадання в ЗСУ у 2004–2017 рр. – звіт слідчої комісії ч. 1. Повний текст Звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/rozkradannya-zvit-1.html>

² Там само.

Однак, проблематика матеріальної відповідальності як інституту адміністративного права наразі не стала предметом комплексного дослідження, що стало додатковим фактором визначення цієї теми як предмету дослідження.

РОЗДІЛ 1. НАУКОЗНАВЧІ ЗАСАДИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

1.1. Матеріальна відповідальність військовослужбовців як об'єкт гносеології правознавства

Однією з важливих функцій держави, як з моменту її виникнення, так і до сьогодні, є оборонна. Держава, будучи організацією усього суспільства на певній території, має забезпечити належне функціонування цього суспільства, захищаючи від зовнішніх та внутрішніх загроз, у тому числі й від посягання на територіальну цілісність. Виконання цієї функції, її постійний характер стали чинниками створення спеціальних інституцій, які на професійній основі займаються реалізацією цього напрямку діяльності держави – збройні формування. Саме тому багато вчених називають армію як ознаку держави. У цьому контексті згадаємо слова вітчизняного науковця про те, що «у класичній військовій теорії тісний взаємозв'язок політики і армії вже давно було науково встановлено. І цей постулат майже ніколи не піддавався сумніву»³.

³ Богайчук В. Політика і армія: проблеми взаємозв'язку. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 31.

Хоча, варто відзначити, що за умови, коли держава не планує ведення воєн, не втягнута у воєнні дії іншою державою тощо, і суспільство не сприймає можливість у майбутньому участі у збройному конфлікті, у тому числі з метою оборони власної території, суверенітету, то серед населення можуть популяризуватися ідеї про недоцільність існування достатньої кількості збройних формувань, їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення; недоцільність використання коштів з державного бюджету на військову сферу. Доречно наголосити, що за таких обставин відбувається значне скорочення особового складу збройних формувань, розпродаж військового майна, що не може не позначитись негативно на мотивації військовослужбовців і, як наслідок, на стані дисципліни та законності в армії, на боєздатності військових підрозділів.

Доволі показовим є наведені положення у практиці забезпечення військової сфери в Україні. Згадаємо, зокрема, деякі недоліки першого етапу реформування Збройних Сил України (1991–1996 роки), означені у Звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, яка була створена з метою розслідування випадків розкрадання майна в українських збройних формуваннях (у контексті зниження боєздатності військових підрозділів протягом 2004–2017 років):

– «глибоке скорочення Збройних Сил з орієнтацією на відсутність реальних воєнних загроз, при цьому не враховувалися тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки, які почали зароджуватися ще у першій половині 90-х років (територіальні претензії РФ щодо Севастополя і Криму)...;

– розпочався неконтрольований процес розпродажу військової техніки та майна Збройних Сил України з баз, складів і арсеналів, реалізації техніки за межі України, а так само вилучення, передачі в оренду та продажу нерухомого майна колишнього Міністерства оборони СРСР, що у свою чергу створило

умови для поступового системного зниження рівня боєздатності Збройних Сил України»⁴.

Таким чином, проблематика належного функціонування армії, стану боєздатності її військових підрозділів є актуальною для будь-яких суспільств, у тому числі й тих, які не перебували (не перебувають) у стані війни. При цьому навряд чи дискусійним є питання про те, що армія (велика чи ні – у кількісному вимірі) має бути ефективною, здатною у разі потреби дати відсіч ворогу, забезпечити суверенітет та територіальну цілісність держави⁵.

«2014-й рік застав нас не готовими і за кількісним, і за якісним складом Збройних Сил, беручи до уваги наявність озброєння, військової техніки та підготовленого особового складу, котрі б могли вести активні бойові дії. Йдеться не лише про бойову навченість, а й про психологічну готовність людей до виконання тих завдань, які перед ними стояли»⁶, – зазначив у 2016 році на той час начальник Генерального штабу В. Муженко.

У цьому контексті слід вказати на те, що, на нашу думку, одним з важливих способів забезпечення боєздатності військових підрозділах, є належний рівень дисципліни. Відсутність належного рівня дисципліни є тим фактором, що унеможливорює виконання збройними формуваннями покладених на них суспільством завдань.

Чинником, що посилює негативну роль на боєздатність військових формувань, є загальний стан правопорядку у суспільстві. «Армія майже цілковито залежить від суспільства, від його соціального характеру, політично-правового устрою, від його традицій та усталених форм

⁴ Розкрадання в ЗСУ у 2004–2017 рр. – звіт слідчої комісії ч. 1. Повний текст Звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/rozkradannya-zvit-1.html>

⁵ Бобров Д.В. Матеріальна відповідальність військовослужбовців як об'єкт пізнання правничої науки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 232.

⁶ «Ми маємо унікальний досвід і героїчні приклади спільного виконання бойових завдань». Офіційний вебсайт Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/my-maємо-unikalniy-dosvid/>

життєдіяльності»⁷. Наприклад, недостатність заходів з протидії корупції не може не позначитись на стані функціонування військової сфери. Особливо в умовах обмеженості громадського контролю за військовою сферою, оскільки цілком очевидним є те, що військові формування мають бути відкритими для громадськості, однак, ця відкритість не може бути абсолютною, що обумовлюється інститутом військової таємниці. Зокрема, об'єктом громадського контролю не можуть бути стратегічні та оперативні плани збройних сил країни (зміст цих планів), місця перебування пунктів управління та ін. Відзначимо, що визначення тієї інформації, що може становити державну таємницю означеній нами сфері, визначено п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю»⁸. Водночас, не можемо не вказати, що суспільство має знати про стан матеріально-технічного забезпечення збройних сил, орієнтовну кількість військовослужбовців тощо, що дозволить контролювати використання коштів державного бюджету. Органи публічної влади не можуть свавільно засекречувати ту інформацію, яка має бути доведена до відома населення в умовах демократичного політичного режиму.

«Незважаючи на всі високі обов'язки, на жаль, Збройні сили не є винятком для злочинної діяльності. Мова йде про вчинення злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби та інших, що істотно підриває авторитет Збройних сил у суспільстві, породжує неповагу до військовослужбовців та державної влади, а також знижує престижність військової служби»⁹, – відзначає вітчизняний науковець Ю. Кричун. З цими словами, на жаль, важко не погодитись.

⁷ Взаємодія Збройних Сил України з громадянським суспільством : довідник / [Кравченко Л.О., Нікітюк Т.А., Лукічов В.Л., Арнаутова В.В.]; за заг. ред. Л.О. Кравченко. Київ, 2021. С. 37.

⁸ Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

⁹ Кричун Ю. Військовий злочин в умовах проведення операції об'єднаних сил: криміналістична характеристика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 180.

При цьому варто вказати, що одним з інститутів, який впливає на стан дисципліни та обороноздатності військових формувань, що є недостатньо дослідженим є інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Відзначимо, що в останній час у вітчизняній правовій науці з'явилися публікації присвячені окремим аспектам відповідальності військовослужбовців, у тому числі й матеріальній відповідальності. Однак, останні не носять системного характеру та не досліджують цей різновид юридичної відповідальності комплексно. У цій частині роботи ми висвітлюємо загальний стан дослідження інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців. Зміст окремих праць за предметом дослідження буде детально проаналізовано нижче при з'ясуванні окремих аспектів роботи.

Водночас, згадаємо прізвища наступних вітчизняних науковців, які присвятили свої праці висвітленню окремих аспектів матеріальної та інших видів юридичної відповідальності військовослужбовців: В. Богайчук, П. Богуцький, О. Бондаренко, Д. Кандуєв, М. Карпенко, С. Книженко, Ю. Кричун, О. Кузніченко, А. Мота, С. Обшалов, Т. Савчук, В. Сандул, Т. Фоміна, Д. Четвертак та ін.

Актуальність окресленої проблематики обумовлюється серед іншого також тим, що у демократичній правовій державі (якою визнала себе і Україна) одним із принципів організації та функціонування органів публічної влади є верховенство права, складовою якого є законність: повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування визначаються законом, закон регламентує і межі їх діяльності. Відтак, обмеження прав людини не може здійснюватися без законної підстави, тобто без підстав, виключний перелік яких міститься у тексті закону (наголосимо, що мова йде саме про закон, а не підзаконний нормативно-правовий акт). Ураховуючи, що саме права людини є тією метою, що визначає зміст і напрям діяльності держави, то до їх обмеження у демократичних державах ставляться особливі вимоги.